

Kennishetwerk Krimp Noord-Nederland

NIEUWSBRIEF KKNN, NUMMER 11, MEI 2014, THEMA 'NIEUWE TIJDEN VOOR ARCHITECTEN EN ONTWERPERS'

INLEIDING

Beste KKNN-ers,

Het thema van deze nieuwsbrief 'nieuwe tijden voor architecten en ontwerpers, komt niet uit de lucht vallen. Sinds het begin van de economische crisis (2008) en de negatieve ontwikkeling in de bouwsector, zagen de architectenbureaus hun omzet zo ongeveer halveren. In 2012 realiseerde de branche een omzet van 725 miljoen euro ten opzichte van 1,67 miljard euro in 2008. Het aantal banen nam in die periode af met 58 procent tot 9.400 voltijdbanen.

Door de veranderde markt, hebben veel architecten en ontwerpers niet alleen hun omzet portefeuille zien veranderen, ook de inhoud van hun werk is veranderd. Hoe ziet deze andere rol eruit? In deze nieuwsbrief hopen we daar antwoord op te geven.

Veel leesplezier!

Angelique van Wingerden
 Projectleider KKNN

NIEUWS UIT DE PROVINCIES: DRENTHE

Een boek vol inspiratie

Architecten kunnen dankzij hun beeldende werkwijze opgaven inzichtelijk maken zodat de invulling wordt vergemakkelijkt. De architect van nu doet dat niet in zijn eentje. Hij zoekt samenwerking met andere professionals als grafische vormgevers, illustratoren en storytellers. Een fraai voorbeeld hiervan is het inspiratieboek dat Bureau Ritsema-architectuur & stedenbouw hielp samenstellen voor drie, met krimp worstelende Drentse dorpen.

-door Eduard van den Hoff-

Verouderde woningen, leegstand, vergrijzing en een afname in voorzieningen: problemen die typerend zijn voor krimp dorpen. Zo ook voor Nieuw-Weerdinge, Emmer-Compascuum en Barger-Compascuum. Om de teloorgang van deze veenkoloniale dorpen te keren wilde het Atelier Rijksbouwmeesters weten wat de oorspronkelijke identiteit van de dorpen is, hoe die valt te versterken en hoe

COLUMN

Ontwerpen met overmaat

In het debat over demografische transitie gaat het nog te weinig over de vraag wat te doen met de overmaat aan ruimte die gaat ontstaan. Hoe gaan we reageren op 'open plekken' waarvan de locatie nog niet valt te voorspellen? Als de locatie duidelijk is, kan de ontwerper ontwerpend onderzoeken aan welke nieuwe behoefte deze plek tegemoet kan komen en welk ontwerp daarbij past. Zo bedachten bewoners van enkele dorpen in de Eemsdelta welke plekken, buurten en straten het behouden waard zijn, ook wanneer hier 'gaten' in de bebouwing ontstaan. In Delfzijl gaan bewoners en gemeente samen bepalen welk groen voor de buurt van belang is.

Ontwerpen met overmaat vraagt nieuwe vaardigheden van de ruimtelijke professional. Vaardigheden zoals verbinding maken met inwoners en belanghouders (luisteren, gesprek), het begrijpen van de sociale en economische veranderingen (onderzoek) en deze voortdurend vertalen naar ruimtelijke scenario's (ontwerp). De ruimtelijke professional is de enige die de vertaalslag kan maken naar concrete perspectieven voor de omgang met deze overmaat. En die hebben we nodig. Want bijna elke verandering heeft een neerslag in de gebouwde omgeving: maar hoe ziet die er precies uit? Sterker nog: hoe willen we dat die eruit ziet? En prangender: kunnen we perspectieven voor de wat langere termijn combineren met terugbouw voorstellen en acties op de korte termijn? Deze vragen moeten een centrale rol gaan spelen in het debat over demografische transitie.

Sabine Meier (Lector Krimp & Leefomgeving) &
 Enno Zuidema (Enno Zuidema Stedebouw)

Enno Zuidema

Sabine Meier

bewoners en lokale ondernemers bij dit proces zijn te betrekken. Drie bureaus kregen gezamenlijk opdracht de antwoorden te vinden.

Vertaalslag van identiteit naar ruimtelijke visie

Specialist in stadsmarketing en vrijetijdseconomie City Results richtte zich op de identiteit van de dorpen. MUST en Bureau Ritsema deden onderzoek op stedenbouwkundig niveau en maakten een vertaalslag van identiteit naar ruimtelijke visie. “Ons bureau kreeg de opdracht omdat wij gewend zijn samen te werken in een multidisciplinair team, het gebied kennen en veel stedenbouwkundige ervaring bezitten”, verklaren Annet Ritsema en Jochem Koster van Bureau Ritsema.

Turf, jenever en achterdocht

Ritsema vond de probleemstelling niet gemakkelijk. “Het gaat om de identiteit van drie vrij willekeurige veenkoloniale dorpen. Wat ze in elk geval gemeenschappelijk hebben, is dat ze een jonge geschiedenis kennen en dat de eerste bewoners uit heel Nederland en zelfs Duitsland kwamen.” Uit turf, jenever en achterdocht heeft Onze Lieve Heer de Drent gewrocht, zo werd vroeger de identiteit van Drenthe gekescherend neergezet. Maar wat tegenwoordig bepalend is voor de identiteit?

Communicatie op gang brengen

Om dat boven water te krijgen besloten City Results, Must en Bureau Ritsema een groot prenten- en praatboek te maken. Koster: “In simpele tekeningen

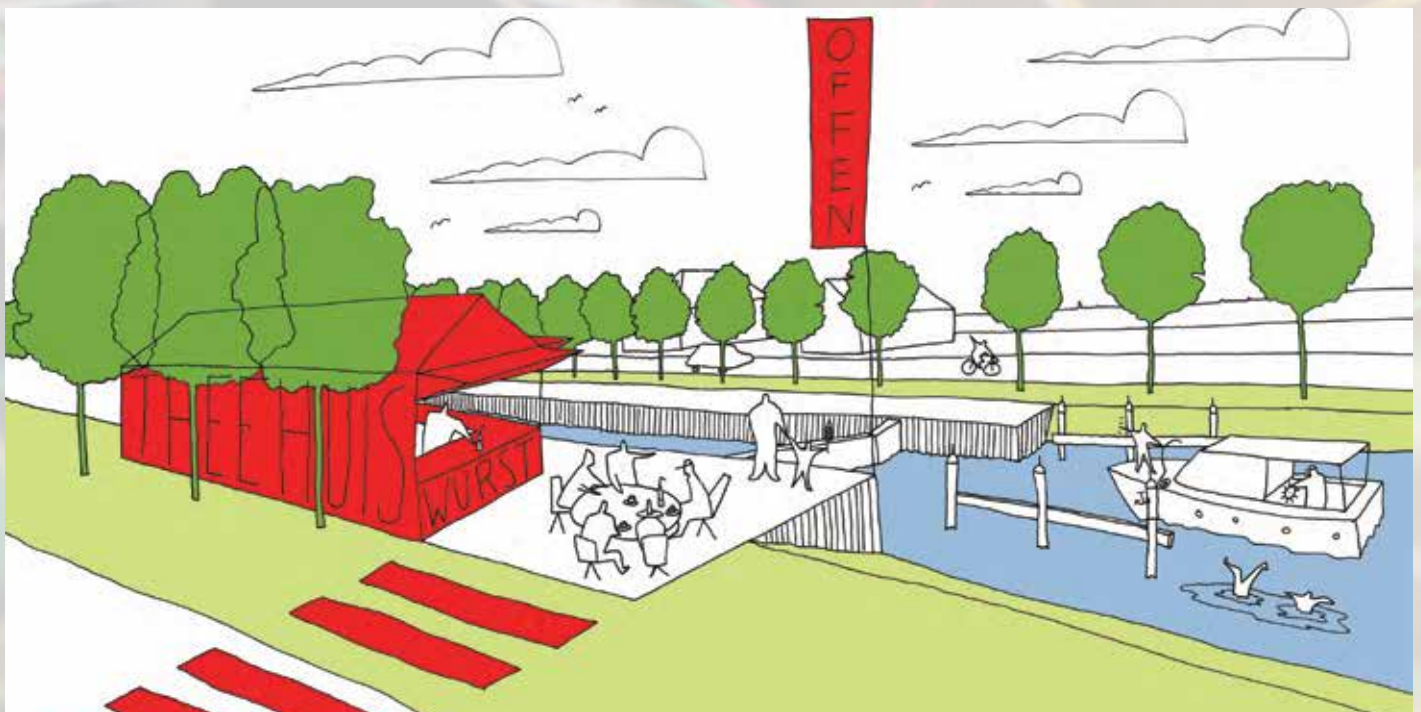
laten we zien waarin volgens ons de identiteit van de dorpen schuilt. We tekenden er ook mogelijke ruimtelijke en economische initiatieven in. Met het enorme boek (formaat 45 cm x 45 cm) op tafel heeft de gemeente een goed instrument om de communicatie met bewoners en lokale ondernemers op gang te brengen. Want dat was volgens ons nog te weinig gebeurd.”

Aha-erlebnis

Het boek helpt de bevolking de bijzonderheid van het gebied te laten zien. “Wij zijn op zoek gegaan naar identiteitsdragers. En dan toon je een kanaal, linten, een ensemble van bomen, een kerk en pastorie, enzovoort. Elementen in een landschap die karakteristiek zijn, maar die voor de bevolking heel gewoon zijn, bij de werkelijkheid van alle dag horen. Er ontstaat dan vaak een aha-erlebnis,” volgens Ritsema.

Vitaliteit

Koster: “In het boek hebben we dus vanuit onze eigen expertise contouren van een identiteit geschetst. Daarvoor hebben we zelf het gebied verkend en maakten we gebruik van dorpsvisies, lokale initiatieven en dergelijke.” “Het boek biedt een leidraad voor een gesprek met bewoners, ondernemers en bezoekers om vervolgens gezamenlijk een identiteit op te tekenen, vast te leggen en door te vertellen”, aldus Ritsma. “Tevens is het een inspiratieboek: het boek laat zien dat relatief kleinschalige, lokale initiatieven kunnen bijdragen aan de versterking van de identiteit en de vitaliteit van de dorpen.”

NIEUWS UIT DE PROVINCIES: GRONINGEN

Phaff Collectief Oldambt

Al sinds de jaren '80 staat de Phaff fabriek in Winschoten aan de kade leeg en raakt het in verval. De gemeente als eigenaar, zit met de handen in het haar. Zij weet, ook door de krimp, niet of investeren in het rijksmonument nog wel verstandig is. Maar Jan Does, van 132co, heeft een idee: laat de inwoners en ondernemers van Oldambt het gebouw weer opknappen. Zij vormen samen het collectief dat de Phaff fabriek nieuw leven wil inblazen.

-door Saminna van den Bulk-

'Het nieuwe werken', is de noemer waaronder het collectief het project schaarst. Hierin is het niet de overheid die een project regisseert. Het is het collectief waarvan elke deelnemer een klus onder handen neemt. Daarvoor trekt het collectief verschillende vaklieden aan: van managers en communicatiemedewerkers tot timmerlui en transporteurs. Een deel van het gebouw kan worden gebruikt als broed- en bouwplaats: daar komt het collectief samen en smeedt het een plan van aanpak voor het gebouw.

'De ene enthousiaste deelnemer stak de ander aan', vertelt Does. 'Een gepensioneerde aannemer bood zich bijvoorbeeld aan om de bouwcoördinatie op zich te nemen. Hij kende weer iemand die alle rijbewijzen had. Zo voorzagen we ook in het zwaarste transport, om materialen naar de bouwplaats te vervoeren.'

Het pand kan gefaseerd worden ontwikkeld naar gelang de vraag. 'De combinatie van vragers bepaalt de uiteindelijke bestemming van het gebouw. Daarmee is het proces van samenwerken leidend voor ontwikkeling en promotie van de Phaff fabriek', vertelt Does. Het collectief bedenkt, financiert en realiseert de fabriek en de gemeente faciliteert. Zo hoeft zij enkel opties te geven op het pand en het project te ondersteunen.

'No cure no pay', zegt Does. Stukje bij beetje pakt het collectief het project op en pas als het af is worden de opbrengsten verdeeld. 'Deze werkvorm hoeft geen remmende werking te hebben', aldus Does: 'We brengen nieuw leven in het gebouw door de ruimte te verbouwen en te verkopen. De eindgebruiker staat centraal. Maar het allerbelangrijkste is om de Havenkade aantrekkelijk te maken. Het enthousiaste collectief in Oldambt zet zich hier graag voor in', meent Does.

De gemeente beraadt zich nog op het project. Tot nu toe reageert Oldambt afwachtend op het initiatief. Maar Does heeft er het volste vertrouwen in: 'De bereidheid van de deelnemers maakt dat de Phaff fabriek nieuw leven wordt ingeblazen. Wanneer wij de handen samen uit de mouwen steken, komt de gemeente vanzelf in beweging'.

Meer weten?

Mail het collectief via: phaffcollectief@gmail.com

3

Het Phaff Collectief gebruikt & werkt

NIEUWS UIT DE PROVINCIËS: FRYSLÂN

Schoonheid als wapen

Fast food heeft als tegenhanger 'slow food': een beweging tegen smaakvervlakking en eenvormigheid en vóór het gebruik van lokale producten. TWA Architecten (zeg: twaa) wil hetzelfde voor architectuur: mooie gebouwen die passen in de omgeving, en waarbij de verschillen tussen gebieden behouden blijven. 'Je moet je afvragen of wat je bouwt bijdraagt aan de kwaliteit van het dorp, of het past in het dorp, of het specifiek is voor het dorp en of het op de goede plek gebeurt,' legt Bauke Tuinstra uit.

-door Manouk Minneboo-

Volgens Tuinstra is het belangrijk om de dorpen in krimpgebieden aantrekkelijk te houden. Hij maakt zich vooral zorgen om de middelgrote dorpen, want die hebben qua voorzieningen het meest te verliezen. Daar heeft bijvoorbeeld altijd een school gezeten maar die dreigt nu te verdwijnen. Wat kan een architectenbureau doen om die situatie beter te maken? “Wij vinden het van groot belang dat woningen en woonomgeving mooier moeten zijn,” zegt Tuinstra. Hij verwijst naar een onderzoek dat gedaan is in de gemeente Ferwerderadeel. Uit dat onderzoek bleek dat de aantrekkelijkheid van een dorp een belangrijk verhuismotief is voor mensen die afkomstig zijn uit andere delen van Nederland. Krimpdorpen moeten volgens Tuinstra minder, maar betere woningen krijgen.

Ook leesbaarheid van het landschap is belangrijk voor hem. In Burdaard (de vestigingsplaats van TWA Architecten) kun je de langzame ontwikkeling van het landschap nog aflezen. Je ziet bijvoorbeeld kleurverschillen in het gras door een dijkdoorbraak in het jaar 1000. Op dezelfde manier dragen gebouwen bij aan het karakter en de vorming van het dorp.

“In sommige krimpdorpen is er nu nog behoefte aan nieuwe woningen, maar over dertig jaar niet meer. Het plegen van nieuwbouw is dan te duur en daarom kan er op die plek niets gebouwd worden.’ Wat doe je met die problematiek als je architect bent? Je bedenkt modulaire demontabele woningen! Woningen die je over dertig jaar kan verplaatsen naar een nieuwe locatie. Ze worden in de fabriek opgeknapt zodat ze weer technisch up-to-date zijn en qua uitstraling goed passen bij hun nieuwe plek”.

Dat klinkt als verre toekomstmuziek, toch? Tuinstra vindt van niet: “Het is bereikbaar. We hebben op kleine schaal woningen ontwikkeld die nu al te bouwen zijn. Sterker nog, de eerste woningen worden binnenkort in de provincie Noord-Holland gebouwd.

Bauke Tuinstra

ONDERZOEK

Nieuwe realiteit voor studenten Bouwkunst

De beroepsgroepen die de ruimtelijke ordening tot hun werkveld rekenen, zijn door de crisis en krimp flink getroffen. Het adagium 'alles kan en alles mag' is passé. Aan de Academies van Bouwkunst waait een andere wind: in samenwerking met het lectoraat Future Urban Regions (FUR) leiden ze studenten op voor de nieuwe realiteit.

-door Eduard van den Hoff-

Sandra van Assen is als onderzoeker en docent verbonden aan het jonge lectoraat en vertegenwoordigt het Noorden vanuit De Academie van Bouwkunst Groningen. 'Eén van de pijlers van de nieuwe onderzoekskring is het versterken van de verbinding tussen de Academies voor Bouwkunst en de overheid', vertelt ze. 'Vroeger hadden de overheden tal van stedenbouwers, landschapsarchitecten, architecten en andere ontwerpers in dienst. Hele ontwerpafdelingen zijn in de loop van de afgelopen decennia opgeheven. Nu het Rijk een groot deel van de Ruimtelijke Ordening overdraagt aan regionale en lokale overheden, krijgen deze veel meer werk te verrichten. Daarnaast veranderen de ruimtelijke opgaven en de rol van deze overheden. Het accent verschuift, met meer ruimte voor initiatieven van onderop en minder sturing vanuit de overheid. Dit vraagt een nieuwe werkwijze en houding, waar het lectoraat aan wil bijdragen.'

Grote ambities

'Ondertussen staan we voor grote opgaven, zoals in het Noorden de energietransitie en Healthy Ageing. En juist hier kunnen de Academies de overheden te hulp schieten door te werken aan concrete vragen uit de praktijk. Dit gebeurt onder andere door de samenwerking te zoeken met alle betrokken partijen. Onze beeldende werkwijze is van groot nut. Hierdoor zijn we in staat vragen aan te scherpen en letterlijk inzichtelijk te maken hoe opgaven kunnen worden getackeld. En het liefst koppelen we er een verdienmodel aan vast.'

Ecowierde

'Aan de academies van Rotterdam en Arnhem werken we dit jaar aan voedselstromen en ecologische stromen, biota. In Groningen vormt de energietransitie van de regio de opgave. De stromenbenadering helpt om op een andere wijze vragen te onderzoeken. We werken samen met de provincie, de regio, twee gemeenten, verschillende stakeholders en het Kenniscentrum Noordruimte.

Vandaag heb ik een aantal onderzoeksresultaten gezien van studenten Architectuur die het concept van een Ecowierde onderzoeken voor Zuidhorn. Na analyse en gesprekken met boeren en energie-experts werken zij ruimtelijke toekomstscenario's uit, die zich richten op een lokale coöperatieve voedselproductie en energiewinning. Hierdoor worden transportstromen korter en ontstaan er nieuwe verdienmodellen. Om nog ongemotiveerde inwoners zover te krijgen dat ze overstappen op duurzame energie en hun afval scheiden, bedachten de studenten een innovatief bonuspuntensysteem. Inmiddels zijn de oplossingsrichtingen voorgelegd aan de gemeente, aan boeren en milieuorganisaties.'

Duurzame verbinding

'De Academie is ervan overtuigd dat we studenten anders moeten afleveren dan we tot nu toe hebben gedaan. De tweede pijler is daarom ontwerpgericht onderzoek. Lag de focus vroeger op het ontwerptraject van opgave naar uitvoering, nu richten we ons veel meer op het voortraject. We onderzoeken de vragen en behoeften en verbeelden oplossingsrichtingen. Zijn er energie-, water- en voedselstromen met elkaar te combineren? Hoe kunnen we mensen motiveren en hoe kunnen we bijdragen om de diverse belangenhouders duurzaam te verbinden, enzovoort. We gaan dus meer vraaggericht en onderzoekend ontwerpen, vroegtijdig in processen.'

5

Sandra van Assen

Krimp is een golfbeweging

'De derde en misschien wel belangrijkste pijler van FUR is het verbinden van economische, sociaal culturele en ecologische perspectieven. Dat dient op zo'n manier te gebeuren dat stedelijke en dorpsregio's in totaal beter functioneren en een lagere 'ecologische footprint'

achterlaten. Ik denk dat oplossingen voor een gezonde en duurzame verstedelijking of 'verdorping' ook oplossingen bieden voor de gevolgen van krimp. Krimp is iets van alle tijden, het is een golfbeweging. De wijze waarop we erop inspelen moet passen bij hoe we willen omgaan met onze leefomgeving. De opgave van een duurzamere

en gezondere leefomgeving is urgent en mondiaal. Het gaat om een bestendige, schone, gezonde en profijtelijke manier van samenleven, energie winnen, water gebruiken en voedsel verbouwen. Daar liggen zoveel kansen, ook voor de krimp!

PROJECT IN UITVOERING

Verkaveling in stad en dorpskernen

Wat in het landelijk gebied kan, kan in het stedelijk gebied ook: het verkavelen van eigendom. Al bijna 100 jaar voert het Kadaster herverkavelingen uit in landelijk gebied. De werkzaamheden die nodig zijn voor verkaveling in stedelijk gebied verschillen daar niet wezenlijk van. Sjoerd Radersma en Guido Kuijer van het Kadaster zijn druk met de introductie van het nieuwe instrument Stedelijke herverkaveling.

Aanpak leegstand

6 Guido Kuijer legt uit: "Stedelijke herverkaveling is slim omgaan met eigendom om gebiedsontwikkeling mogelijk te maken. Eigenaren en gebruikers maken hun wensen over het gebied en het eigendom kenbaar. Vervolgens maken ze samen een ruilplan met als uitgangspunt dat niemand er slechter van mag worden. De kosten en financiële risico's liggen bij de partijen die voordeel van de ontwikkeling hebben". Het Kadaster garandeert de rechtszekerheid van alle betrokkenen. Stedelijke herverkaveling kan onder andere ingezet worden om de leegstand van kantoren en detailhandel aan te pakken. Volgens Sjoerd Radersma moet de term 'stedelijk' niet te smal worden gezien: "Dit instrument is zeker ook voor dorpskernen en bedrijventerreinen waardevol".

Naar een wettelijke regeling

Minister Schultz van Haegen streeft naar het wettelijke verankeren van Stedelijke herverkaveling. In de eerste helft van 2014 heeft de commissie Stedelijke herverkaveling, in opdracht van de minister, een adviesrapport uitgebracht waarin de wettelijke context van het instrument is uitgewerkt. Kuijer zit namens het Kadaster in de commissie: "We hebben in korte tijd veel werk verricht. Het gaat dan o.a. over vragen als: Volgens welke criteria kan het besluit voor herverkaveling worden

genomen? Hoe wordt de waarde van de eigendommen bepaald? Het advies is ook ter consultatie voorgelegd aan een aantal experts uit wetenschap en praktijk en aan verscheidene koepelorganisaties. Het beeld dat uit de consultatie naar voren komt, is een breed gedragen beeld dat het instrument van substantiële waarde voor gebiedsontwikkeling zal zijn".

Volop actie in de praktijk

Er vinden in het kader van een landelijk proefprogramma pilots plaats. Hoewel er nog geen wettelijke regeling is kunnen partijen nu al, op vrijwillige basis, gaan ruilen. Het Kadaster faciliteert daarbij. Radersma: "We geven veel presentaties over de mogelijkheden en de praktijkvoorbeelden. Er is veel interesse. Binnenkort starten we met de eerste projecten, voor o.a. Ulrum gaan we aan de slag".

Guido Kuijer

Sjoerd Radersma

KRIMP AGENDA

26 mei 2014
10.00 tot 16.00 uur
Provinciehuis Groningen

Terug in de schoolbanken voor scholenbouw
Aanmelden: k.m.vogelzang@provinciegroningen.nl

28 mei 2014
13.00 tot 15.00 uur
Stadhuis Leeuwarden

Masterclass zorg in Fryslân voor bestuurders en beleids-
makers van Friese gemeenten.
Aanmelden: www.partoer.nl/aanmelden

4 juni 2014
16.00 tot 17.30 uur
Provinciehuis Groningen

Planbureau zoekt partners
Aanmelden: www.cmogroningen.nl/nl/contact/#bijeenkomst

12 juni 2014
13.00 tot 17.30 uur
Provinciehuis Drenthe

Krimpcafé XL: (Krimp)onderzoek en de gevolgen voor beleid?
Aanmelden: info@kennisnetwerkkrimp.nl

16 september 2014
11.30 tot 17.00 uur
Streekhuis Noordoost Fryslân
te Burgum

Krimpcafé speciaal: Een regio uitgelicht: Noordoost Fryslân.
Aanmelden: info@kennisnetwerkkrimp.nl

De volgende nieuwsbrief verschijnt in september en heeft als thema de participatiemaatschappij. Hebt u suggesties voor onderwerpen of wilt u een tekst aanleveren, stuur dan een mail naar: info@kennisnetwerkkrimp.nl. Kopij graag aanleveren voor woensdag 27 augustus.